

*Валевська І.А.**

ТЕНДЕНЦІЇ АВТОРИТАРИЗМУ В ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація: Досліджуються причини виникнення авторитарних тенденцій в політичній сфері сучасної України. Визначаються загрози розвитку авторитарних процесів в контексті національної безпеки, доводиться необхідність розвитку демократії в умовах перехідного суспільства.

Ключові слова: авторитаризм, перехідне суспільство, криза.

Аннотация: Исследуются причины возникновения авторитарных тенденций в политической сфере современной Украины. Определяются угрозы развития авторитарных процессов в контексте национальной безопасности, доказываается необходимость развития демократии в условиях переходного общества.

Ключевые слова: авторитаризм, переходное общество, кризис.

Annotation: The article investigates the causes of authoritarian trends rise in the political sphere of modern Ukraine. It determines threads of the authoritarian processes development in the context of national security and proves the necessity of democracy development in conditions of transition society

Key words: authoritarianism, transition society, crisis.

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності визначення причин, що призводять до руйнування демократичних засад функціонування політичних інститутів в українському суспільстві і розвитку авторитарних тенденцій.

Револьюційні події на Близькому Сході, зокрема, поширення так званих «блоггерних революцій» змушують поставити на порядок денний питання розвитку демократичних інститутів у перехідних суспільствах. Аналізу причин деструкції демократичних засад в політичній сфері українського суспільства майже не приділяється належної уваги. Зокрема, в сучасних наукових дослідженнях відсутній аналіз причин привабливості для політичного класу після президентських виборів 2010 року авторитарних форм. Водночас необхідно продовжити дослідження причин, під впливом яких відбуваються трансформації демократичних інститутів у транзитивних суспільствах.

Мета дослідження полягає в аналізі причин поширення авторитарних тенденцій в політичній сфері українського суспільства. В узагальненому вигляді ці тенденції представлені в міфі «сильної держави», якій виконує функцію імперативу для політичного класу, що сформувався після президентських виборів 2010 року. В контексті зазначеної мети необхідно визначити соціально-економічні причини формування установок цього міфу, дослідити процеси поширення цих установок у масовій свідомості, проаналізувати їх впровадження у політичній практиці.

* кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Виклад основного матеріалу

Соціально–економічний контекст формування тенденцій авторитаризму. Система політичного і державного управління, яка сформувалася після «помаранчевої революції» не змогла знайти адекватні відповіді тим викликам, які несла світова фінансова криза. Український політичний клас виявився не спроможним для вироботки належних захисних механізмів в умовах кризи і сформував антикризову політику.

Наслідки світової фінансової кризи для України виявилися найбільш руйнівними серед країн Центральної і Східної Європи. Економіка втратила порядку 15% ВВП. За оцінками економістів криза зруйнувала майже усі здобутки економічного зростання 2000–2006 рр.

Причини руйнівних наслідків полягають не тільки у впливі зовнішніх, але й внутрішніх факторів. Визначимо головні з них.

Так, впродовж 2005–2010 років було зупинено проведення інституційних і структурних реформ. Пріоритетом економічної політики стало сприяння імпорту. В результаті сформувався негативний зовнішньоторговельний баланс, який в 2008 році склав 13,5 млрд.дол.

Розвиток тіньової економіки за даними Рахункової палати становив порядку 40% ВВП. Як наслідок, це спровокувало виникнення величезного бюджетного дефіциту. Під тиском популізму в 2008 і 2009 роках урядом склалися нереальні бюджети, виконання яких супроводжувалося величезною кількістю порушень: збиранням наперед податків, неповерненням ПДВ, інфляційними вливаннями, зростанням зовнішньої заборгованості. Ручне управління економікою і прагнення підпорядкувати економічні процеси інтересам збереження політичної популярності привели до логічного завершення – уряд Тимошенко фактично поставив країну на межі краху. Так, в 2008 році був зафіксований рівень інфляції в 22,3%. Для порівняння – за підрахунками для європейських країн рівень інфляції в період розпалу фінансової кризи був порядку 2,6%.

Наступна причина – поєднання соціально–економічної кризи із інституційною. Впродовж 2005–2010 років міжособистий конфлікт між Тимошенко і Ющенком набув гіпертрофованого стану і переріс в інституційний конфлікт між президентом і прем'єром, що в результаті призвело до паралічу центральних органів влади.

Наведені деструктивні тенденції сприяли популярності міфологем «сильної руки», «наведення порядку» та інш. Відтак, посилення популярності авторитарних тенденцій в умовах економічної кризи, падіння матеріального рівня населення і деструктивних процесів в системі управління є цілком взаємопов'язаними процесами. Як стверджує Ф.Фукуяма «існує незаперечний зв'язок між економічним розвитком і ліберальною демократією (...) Ліберальна демократія сумісна з індустріальною зрілістю, і її віддають перевагу громадяни багатьох промислово розвинених країн (...)» [1].

В Україні трапилися зворотні процеси, коли зниження популярності цінностей ліберальної демократії була викликана економічною кризою.

Поширення установок авторитаризму в масовій свідомості. Характерною ознакою президентської виборчої кампанії 2010 року стало публічне обговорення корисності впровадження в Україні моделі «сильної руки», авторитаризму і, навіть, диктатури. Причому про доцільність формування «сильної держави» і часткового згортання демократії говорили навіть ті кандидати на президентську посаду, які позиціонували себе як прихильники демократії.

25 вересня 2010 р. в телевізійному ефірі ТРК «Україна» тодішній прем'єр Тимошенко заявила, що диктатура є єдиним виходом із кризової ситуації. Виступаючи 2 жовтня т.р.

на Львівському міжнародному економічному форумі, прем'єр підтвердила свої наміри, заявивши «якщо мені вдасться виграти президентську кампанію в Україні, буде диктатура, але диктатура законів» [2]. На передвиборчому ІХ з'їзді ВО «Батьківщина» Тимошенко заявила про необхідність для України диктатура закону і порядку. «Країні потрібна диктатура закону (...) Ми повернемо порядок у владу, і вона не буде розхитаною і розхлябаною, як сьогодні», – сказала вона [3].

Рейтинговий кандидат на президентську посаду С.Тігіпко йшов на вибори із лозунгом «сильний президент – сильна країна» на чолі із партією «Сильна Україна». Передвиборча програма кандидата передбачала, зокрема, прийняття нової редакції Конституції, де буде визначена роль президента та підконтрольного йому уряду «як реального та незаперечного центру державної та виконавчої влади».

Ще один популярний представник «демократичного табору» А.Яценюк на позачерговому з'їзді партії «Фронт змін» заявив про наміри у разі його перемоги на президентських виборах «навести порядок». На з'їзді, який висунув Яценюка кандидатом на президентську посаду, йому подарували символічний гайковий ключ, на що той зазначив, що «все буде працювати навіть краще, як швейцарські годинники, всі гайки будуть закручені» [4].

Інший кандидат – А.Гриценко пропагував свій проект «Конституцію порядку», побудовану на посиленні президентських повноважень. Зокрема, Гриценко заявляв: «У нинішніх умовах про порядок і сильну руку потрібно говорити не як про протиположний полюс демократії, а скоріше навпаки — про відповідальність та ефективність як засіб для створення твердої основи (економічної, правової) для справжньої, а не показної демократії» [5].

В результаті на президентських виборах 2010 року вперше в історії України кандидати обіцяли не поглиблення демократичних процесів, а їх згортання.

Реклама авторитарних установок від кандидатів на президентську посаду виявилася співзвучною настроям населення, яке, як свідчили соціологічні опитування, лояльно ставилося до перспектив згортання демократичних стандартів.

В порядку ілюстрації наведемо деякі данні. Так, за даними соціологічної компанії Research&Branding Group 80% опитаних вважали, що державі потрібна «сильна рука», а 36% відзначили, що готові погодитись із обмеженням громадянських свобод [6]. Згідно даних опитувань Центру Разумкова, диктатуру найкращою формою державного правління для України в 2002 р. підтримали 5,3% респондентів, у 2006 р. – 4,9%, 2007 р. – 4,6%, а в 2009 р. їх кількість збільшилася до 8,5%. Спостерігається аналогічна тенденція збільшення симпатій до президентської моделі правління з 10,2% у 2002 р. до 15,1% у 2009 р. Появу сильного лідера, який має широкі владні повноваження 62% опитаних вважають важливим для успішного розвитку України (опитування 2008 р.) [7].

В умовах виборчої кампанії політики прагнули використати в рекламних цілях міфологеми масової свідомості щодо корисності «сильної руки» і «порядку». Водночас поширення економічної кризи сприяло тому, що населення схильно було сприймати соціальні та економічні негаразди як наслідок демократії. В результаті в масовій свідомості підживлювався міф, що авторитарний режим наведе «порядок», який стане запорукою благоденства.

Реалізація авторитарних установок в діяльності політичних інститутів. Після краху радянської системи імідж реформатора означав пропаганду ліберальних цінностей побудованих на т.зв. вашингтонському консенсусі. Глобальна фінансово-економічна криза підірвала віру у фундаментальні основи ринкової економіки і показала, що економічна модель, побудована на класичних капіталістичних принципах є далекою від ідеальної.

Для українського політичного класу ситуація втрати глобальних орієнтирів виявилася драматичною. Якщо впродовж 20 років державної незалежності існували хоча б якісь орієнтири, то світова економічна криза їх зруйнувала. Втім, як свідчать спостереження, новий політичний клас, який сформувався після президентських виборів 2010 року, особливо не переймався фундаментальними питаннями. Із наявного розмаїття можливостей побудови конкурентної економіки і ефективного державного управління було обрано найпростіший шлях – встановлення політико-правових засад, які б забезпечили посилення адміністративного втручання в економічні і політичні процеси. Було взято курс на створення політичного режиму, який будується на адміністративно-чиновній монополії, яка має усі шанси переродитися на авторитаризм.

Встановлення такої моделі супроводжувалося порушеннями правових норм. Першим кроком було відразу після президентських виборів 2010 року формування парламентської більшості на основі індивідуального членства депутатів парламенту (т.зв. коаліції «тушок»), що суперечило відповідним нормам Конституції. Наступним стало скасування Конституційним Судом парламентсько-президентської моделі, визначеною Конституцією в редакції 2004 р. і повернення до Конституції 1996 р., яка наділяла президента посиленними повноваженнями. Правова обґрунтованість цього рішення КС викликала чимало сумнівів. Наслідком цих маніпуляцій стала криза легітимності влади про що, зокрема, зробили висновок експерти Венеціанської комісії [8].

Важливим чинником у створенні адміністративно-чиновної монополії стала централізація виконавчої влади, яка замикається на Адміністрації Президента [9]. Уряд в такій адміністративній системі перетворюється, фактично, на господарчий орган, який переймається розпорядчими функціями. Такий спосіб управління за своїми суттєвими ознаками є спадком радянського принципу особистої влади.

Одночасно новий політичний клас доклад максимум зусиль для зменшення впливу парламенту на формування державної політики. Парламентська більшість, створена на основі провладної Партії регіонів фактично перетворилася на придаток адміністративної системи. У Верховній Раді мають реальні шанси бути схваленими тільки законопроекти, підготовлені урядом або більшістю, проекти від опозиційних фракціями фактично до сесійної зали не доходять.

Зусилля по реалізації установок «сильної держави» дістали відповідної оцінки.

Журнал Economist опублікував результати дослідження Democracy Index 2010 (Індекс демократії) для 167 країн миру. Ситуація в країнах оцінювалася станом на листопад 2010 року. Загальний індекс розрахований на основі індексів п'яти категорій: виборчий процес і плюралізм, дії уряду, участь у політичному житті, політична культура й громадянські свободи. При підготовці рейтингу країни оцінювалися по 4 типах режиму влади: повна демократія; недостатня демократія; гібридний режим; авторитарний режим. Україна зайняла 67 місце, тобто опустилася на 14 пунктів, у порівнянні з 2008 роком (53 місце). Автори дослідження вважають, що «демократичні досягнення, які відбулися в результаті Помаранчевої революції, зараз перебувають під загрозою». В Україні зафіксований найбільший регрес у демократії серед усіх країн Європи. Також за підсумками 2010 року Україна втратила неформальний статус «кращого серед гірших» на пострадянському просторі, пропустивши вперед Молдову [10].

Аналогічні тенденції були помічені і українським експертним середовищем про що свідчать результати експертного опитування проведеного в грудні 2010 р. Фондом «Демократичні ініціативи». Так, оцінюючи рівень демократії в Україні за 10-бальною шкалою (де 0 – дуже низький рівень, 10 – дуже високий) експерти в визначили середній бал 2,9. Для порівняння в червні 2010 р. експерти оцінили рівень демократії в 3,3 бали, в березні

2007 – 5,2, в березні 2005 р. – 6,7. Стан свободи слова: грудень 2010 р. – 3,1; червень 2010 – 3,6; березень 2007 – 5,9; березень 2005 – 7. Рівень дотримання законності: грудень 2010 р. – 1,6; червень 2010 – 2,1; березень 2007 – 2,5; березень 2005 – 4,9 [11].

Отже, установки авторитаризму трансформуються у побудову таких владно–управлінських відносин, які сприяють формуванню не професійного державного менеджменту, а патримоніальної бюрократії, яка особисто або політично залежна від керівництва. В такий системі відносин посада мовчазно визнається як джерело доходу і, подекуди, як особиста або корпоративна власність. Така адміністративна система не здатна ефективно протистояти корупції, комерціалізації державної служби і непотизму. Реформаторські новації в такий системі владно–управлінських відносин не сприймаються ані чиновництвом, ані політиками. Не дивно, що реформи в Україні часто впроваджуються з ініціативи міжнародних фінансових інститутів, які надають державній бюрократії зовнішнє кредитування в обмін на реформи в соціальній та економічній сферах.

В таких умовах модернізація суспільства і економіки проводиться повільно, безсистемно і, як свідчить практика, в інтересах крупного капіталу і бюрократії, тобто тих груп, які здатні лобіювати вигідні їм рішення.

Тим не менш, на порядку денному, як і раніше, стоїть завдання на нових світоглядних та ідеологічних орієнтирах продовжити побудову демократичного суспільства. Отже, питання «чи збережеться в Україні демократія після президентських виборів 2010 року?» не є риторичним. Історія показує, що авторитарні режими встановлюються набагато простіше, ніж демократичні. Проте ціна, яку доводиться платити за панування автократії набагато більше, чим ціна помилок демократії.

Висновки

1. Поширення в політичній свідомості українського суспільства авторитарних тенденцій було спровоковано: по–перше, катастрофічними соціально–економічними наслідками світової економічної кризи; по–друге, прагненням кандидатів в президентській кампанії 2010 року використати у передвиборчих цілях авторитарні настрої масової свідомості; по–третє, ментальними наслідками посттоталітарного суспільства.

В умовах економічної кризи населення схильно було сприймати соціальні та економічні негаразди як наслідок демократії. В результаті в масовій свідомості підживлюється міф, що авторитарний режим наведе «порядок», який стане гарантією благоденства.

2. Новий політичний клас, який сформувався після президентських виборів 2010 року із наявного розмаїття можливостей побудови конкурентної економіки і ліберальної політичної системи обрав найпростіший шлях – встановлення політико–правових засад, які б забезпечили посилення адміністративного втручання в економічні і політичні процеси. Відповідь українського політичного класу на глобальні виклики і необхідність виводу країни із кризи була максимальною простою і полягала у створенні політичного режиму, який будується на адміністративно–чиновній монополії, яка має усі шанси переродитися на авторитаризм.

3. Авторитарні тенденції трансформуються у побудову таких владно–управлінських відносин, які сприяють формуванню патримоніальної бюрократії, яка особисто або політично залежна від керівництва. В такий системі відносин посада мовчазно визнається як джерело доходу і, подекуди, як особиста або корпоративна власність. Така адміністративна система не здатна ефективно протистояти корупції, комерціалізації державної служби і непотизму.

4. Розвиток демократичних інститутів є єдиним засобом, який здатний забезпечити як розвиток держави, так і створити умови для стабільного поступу суспільства. Розвиток суспільних відносин в умовах інформаційного суспільства сприяє встановленню нових

форм соціальної солідарності (феномен «мережевих систем»), які здатні зруйнувати авторитарні форми. Як свідчить практика країн Близького Сходу, авторитаризм закінчується хаосом в політичній та економічній сферах, призводить до посилення радикалізму в масовій свідомості. В країнах Близького Сходу радикалізм носить переважно релігійний характер, в країнах пострадянського простору – національний. Відтак, етно-національні конфлікти як результат авторитарного правління є реальною загрозою для безпеки України.

Перспективи подальших наукових досліджень:

1. В умовах посилення авторитарних тенденцій дослідження трансформації ліберально-демократичних цінностей в транзитивному суспільстві набуває особливого значення. Очевидно, що без впровадження демократичних цінностей в політичній сфері і управлінській діяльності, які б забезпечили продуктивний діалог політичного класу із суспільством годі очікувати успіху в модернізації України.

2. Актуальним завданням є доведення хибності міфу «сильної держави» і пов'язаних з ним установок. Стабільність влади не є синонімом стабільності суспільства. Влада стає ефективною і сильною завдяки своїй легітимності, здатності до консолідації і продуктивної співпраці із різними політичними силами. Цю прописну істину ще необхідно буде засвоїти українському політичному класу. На порядку денному стоїть завдання побудови дієздатного балансу стримувань і противаг, якій стане бар'єром проти узурпації влади.

Література

1. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек [електронний ресурс] Режим доступу: http://polbu.ru/fucuyama_lastman/ch12_i.html
2. Тимошенко знову обіцяє диктатуру [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/10/2/102626.htm>
3. Тимошенко: Україні нужна диктатура [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1218199.html>
4. Яценюк: я очолю контрреволюцію, УНІАН 28.11.2009 [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-349309.html>
5. Гриценко А. «Руководители страны должны смотреть в окно и видеть мир» /А.Гриценко // Зеркало недели – № 41 (769) – 2009. [електронний ресурс] Режим доступу: // <http://www.zn.ua/1000/1550/67559/>
6. Чистилин В. Запах диктатуры. /В.Чистилин // Главное – 04 марта 2009 [електронний ресурс] Режим доступу: <http://glavnoe.ua/articles/a1824>
7. Соціологічні опитування Центру Разумкова [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ucerps.org/ukr/socpolls.php>
8. Венеціанська комісія: Парламентські вибори мають відбутися в 2011 році. (Документ) // «Главком», 21.12.2010 [електронний ресурс] Режим доступу: // <http://glavcom.ua/print/articles/2452.html>
9. Указ Президента України № 1199/2010, 24.12.2010 р. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12729.html>
10. Democracy index 2010. Democracy in retreat. A report from the Economist Intelligence Unit [електронний ресурс] Режим доступу: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf
11. Фонд Демократичні ініціативи «Підсумки 2010 року: оцінки експертів» [електронний ресурс] Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/press/okgofkgopr>